

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.285-304>

УДК: 324:303.446

© Юлія Миндреску¹

ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена вивченню процесу формування парадигмального поля дослідження корупції в сучасній політичній науці. В останні десятиліття зростає усвідомлення актуальності корупції як прихованого фактора, який негативно впливає на політичні, економічні процеси та процедури прийняття рішень. Встановлено, що в комплексі соціальних наук, попри велику наукову дискусію досі відсутній консенсус щодо визначення сутності природи корупції. Сучасна політична наука оперує трьома основними парадигмами: економічною, культурологічною та неоінституціональною. У статті систематизовано основні принципи даних парадигм та визначено перспективи дослідження, які фокусують увагу дослідників даного явища на різних функціональних аспектах корупції.

285

Ключові слова: корупція, політична корупція, політична наука, економічна парадигма, культурологічна парадигма, неоінституціональна парадигма.

Corruption Study Paradigm in Modern Political Science

In the last decades a growing awareness emerged of the relevance of corruption as an hidden factor which may negatively affect political and economic decision-making processes. In spite of a lively scientific debate there is no general consensus on a commonly accepted definition of what corruption is. The A. distinguishes three main paradigms, focusing on different (though not irreconcilable) variables. The first is the economic paradigm, which usually takes the principal-agent model of corruption as its founding pillar. In this paradigm corruption is considered the outcome of rational individual

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Чернівці, Україна, E-mail: ulia8099@gmail.com

choices, and its spread within a certain organization is influenced by the factors defining the structure of expected costs and rewards. A second approach – the cultural paradigm – looks at the differences in cultural traditions, social norms and interiorized values which shape individuals' moral preferences and consideration of his social and institutional role. These are a leading forces that can push a corrupt public or private agent (not) to violate legal norms. A third neo-institutional approach considers also mechanisms which allow the internal regulation of social interactions within corrupt networks, and their effects on individuals' beliefs and preferences. Though the corrupt agreements cannot be enforced with legal sanctions, several informal, non-written rules, contractual provisos and conventions may regulate the corrupt exchange between agent and corruptor. Corruption is the outcome of a multitude of individual and collective choices which change public opinion towards corruption and its diffusion throughout the state, markets and civil society. There is no univocal recipe to deal with anti-bribery measures, since corruption is a complex and multifaceted phenomenon. Reforms aimed at dismantling systemic corruption have to be finely tuned against its hidden governance structures, i.e. its internal regulation of exchanges and relationships. Otherwise, a vicious circle may emerge: the more an anti-corruption policy is needed, because corruption is systemic and enforced by effective third-parties, the less probable its formulation and implementation. Only when official rules are complemented by coherent informal institutions, bottom-up initiatives, they tend to produce the expected outcomes and make anticorruption regulation more effective.

Keywords: corruption, political corruption, political science, economic paradigm, cultural paradigm, neo-institutional paradigm.

Постановка проблеми. Для представників наукового співтовариства явище корупції було і залишається однією із глобальних проблем, що постає перед сучасними суспільствами. Хоча корупція відома здавна, її роль як соціально-економічного і політичного явища почала усвідомлюватися повною мірою лише в останні три-чотири десятиліття. За цей час науковці зробили прорив у вивченні корупції, долаючи її розуміння як хабарництва. Відмовившись від звичного інструментарію, дослідження корупції: «хабар», «зловживання», «перевищення» науковці консолідували зусилля на підтримку конвенціонального дослідження, сутності явища корупції, ідучи шляхом пошуку універсальної методології та досягнення згоди у ключових

аспектах (Действующие лица в коррупции, 1997). Корупція, попри широку присутність в політичному порядку денному всіх сучасних країн та в політичному дискурсі залишається недостатньою концептуалізованою в сучасній політичній науці. Тож особливої актуальності набуває проблема визначення парадигмального простору осмислення передумов форм корупції, її основних форм та інститутів і механізмів подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних дослідників корупції окреслює це явище як синтетичне поняття, що має не лише правове та кримінологічне, але і суспільне, політичне та економічне значення. Серед зарубіжних авторів істотний внесок у розробку тематики політичної корупції зробили І. Амундсен, А. Ванучі, Д. Дела Порта, В. Мілер, С. Роуз-Аккерман, Г. Хелмке, Е. К.Бенфілда, Дж. С. Най.

Відтак *мета* даної статті полягає в здійсненні комплексного аналізу парадигм дослідження корупції в сучасній політичній науці.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді корупцію визначають як зловживання службовим становищем в особистих цілях. Але така дефініція провокує появу ряду проблем. Максимально узагальнене поняття корупції, подібно парасольці, приховує різноманітні практики і схеми, об'єднанні ідеєю використовувати суспільне становище в особистих цілях. Спроби систематизувати різноманітні корупційні практики на основі сукупності критеріїв (сфера поширення, склад учасників, предмет корупції, суб'єкти корупції) спричинили появу різних класифікацій. Відповідно корупцію поділяють на ділову і побутову, на оборонну і наступальну, на ринкову та намісницьку, на комерційне хабарництво і політичну корупцію. Подібні класифікації, з одного боку, збагачують уявлення про корупцію, з іншого – породжують сумніви щодо можливості знайти визначення, релевантне всьому спектру корупційних практик. Складність і неоднорідність явища ускладнюють його зведення до єдиної формули. Зрештою, в політичній науці формується настільки загальне визначення корупції, що воно слабо відображає сутність конкретної корупційної практики.

Водночас, попри усе різномайття визначень корупції, всі вони концентрують дослідницьку увагу на двох моментах: по-перше, корупція є «переходом кордону» від громадського (ресурсів, мотивів, цілей) до приватного (ресурсів, мотивів, цілей); по-друге, корупція – це

девіація, відхилення від норм. Отже, визначення корупції апелюють до необхідності дотримуватися жорсткого поділу приватної і публічної сфер, який ґрунтується на нормативному підході до вивчення політики. Відповідно до нормативного підходу ці сфери не просто відокремлені і функціонують за різними нормами і правилами, їх накладання шкідливе і небезпечне для суспільства.

Суттю дослідження проблеми корупції є її трактування як «псування», «пошкодження» нормального функціонування державного апарату, процесу управління суспільством за допомогою меркантильного використання в особистих або групових, корпоративних інтересах офіційних службових повноважень, пов'язаних з ними авторитету і можливостей.

Можна виділити три основні парадигми для пояснення явища корупції. Перша з них – економічна, виходить з того, що підкреслює вирішальної ролі індивідуальним стимулам, які відображають контекстуальні можливості брати участь в корупційній діяльності.

288

Одне з перших визначень корупції в рамках економічної парадигми належить Е. К. Бенфілду, який вважає, що «корупція стає можливою, коли існує три типи економічних агентів, доходи і втрати яких залежать від різних осіб. Особа схильна до корупції в тій мірі, в якій вона може приховати корупцію від іншої особи. Вона стає корумпованою, коли приносить інтереси іншої людини в жертву власним, порушуючи при цьому закон». Перевагою визначення Е. К. Бенфілда є те, що автор показує відміну корупції від класичного шахрайства, коли один економічний агент користується поділом праці, своїми монопольними компетенціями та інформацією, щоб обдурити іншого агента. На відміну від шахрайства при корупції необхідний союз між двома агентами на шкоду третій, наприклад, між менеджером і аудиторською фірмою, що дозволяє заволодіти прибутком підприємства без відома акціонерів (*Corruption, pouvoir discretionnaire et rentes*, 1993).

Прихильники ринково-центристських підходів до вивчення корупції, які так само належать до економічної парадигми трактують її як форму соціального обміну, а корупційні платежі – як складову трансакційних витрат. Найбільш відомим дослідником, що працює в рамках даного підходу є С. Роуз-Аккерман. (*Corruption: A Study in Political Economy*, 1978) Він пов'язує корупцію із надмірним втручанням держави в економічні процеси. У такому сенсі корупція функ-

ціональна, оскільки є противагою надмірній бюрократизації. Вона є засобом прискорення процесів ухвалення управлінських рішень і сприяє ефективному господарюванню. (Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы, 2003) Слід зазначити, що ці положення спочатку були сформульовані для країн з авторитарною політичною системою та адміністративно-плановою економікою. Хоча надалі прихильники цього напряму аналогічним чином аналізували корупцію і в країнах із розвинутою ринковою економікою, виступаючи проти державної участі. Проте ця точка зору не допомагає зрозуміти і пояснити, чому в деяких країнах з досить високою участю держави в економіці корупція є вкрай низькою, наприклад у Данії. (Corruption: A Study in Political Economy, 1978) С.Роуз-Аккерман описує корупційні відносини в такий спосіб: «Вищий агент визначає набір переваг, що забезпечують досягнення бажаних результатів, конкретна реалізація яких виходить нижчого агенту». При цьому в демократичному суспільстві законодавці є агентами виборців, керівники організацій - агентами законодавців, чиновники - агентами керівників організацій.

Така ж система делегування доручення характерна і для приватних фірм. Шеф, пише С.Роуз-Аккерман, завжди хоче, щоб агент виконував поставлені перед ним завдання повністю. Однак контроль за їх виконанням дуже коштовний, і агент зазвичай має можливість в першу чергу задовольняти свої інтереси, а потім вже інтереси шефа. В рамках цієї моделі С.Роуз-Аккерман також вводить поділ корупції на політичну і адміністративну і розкриває їх механізми. Однак Р.Теобальд (Лондонський політехнічний інститут, Великобританія) вважає корисним для розробки раціональної концепції корупції подолати сформовану традицію роздільного розгляду адміністративної та політичної корупції. Він вважає, що адміністративні функції визначаються більш точно, ніж ролі, які грають політики, а це означає, що незаконне використання адміністративних повноважень значно легше виявити, ніж зловживання, що здійснюються виборними представниками. Проте всякі адміністративні функції мають політичний вимір, тому відмінності між політикою та адміністрацією є кількісними, а не якісними. Отже адміністративна і політична корупція є сторонами одного і того ж феномена, і ступінь політизації адміністративних функцій є найважливішим моментом для його розуміння. (Corruption: A Study in Political Economy, 1978).

Зважаючи на те, що будь-яке соціальне явище, у тому числі негативне, має в суспільстві свої функції, корупція завжди ґрунтується лише на недоліках системи управління. Основним наголосом у працях функціоналістів є те, що побутова корупція допомагає у реалізації прав громадян, усуває створені бюрократичні перешкоди, дію соціально необумовлених правових норм. Проте і в цих випадках негативні функції корупції перевищують її сумнівну користь. Всупереч твердженням прихильників функціонального підходу щодо прискорення позитивних змін у суспільстві, які спричиняє корупція, слід відзначити, що корупційне «прискорення» реалізації прав одних осіб не може здійснюватися без порушення прав інших та недотриманням не лише правових, але і традиційних етичних принципів справедливості й рівності громадян перед законом, тому з твердженням щодо «корисних функцій» цього соціального феномену важко погодитися. Корупція, незважаючи на певні прибутки для отримувача визначених вигод, гальмує всебічний розвиток суспільства. Історично вона знижувалася з розвитком цивілізації і зростала з її деградацією, тому

— рівень цивілізації і розвитку корупції є в обернено пропорційній залежності.

290

Необхідно окремо зупинитися на так званій «ревізійністській» школі, яка є ключовою в контексті економічної парадигми. Більшість політологів вважає корупцію хворобою країн третього світу, наслідком або проявом незавершеної модернізації та бідності. Ревізійністська школа аналізу корупції пов'язана з працями вчених, які досліджують проблеми країн третього світу, інших перехідних суспільств, і трактує корупцію як вияв незавершеної модернізації. До ревізійністів, які розглядають спрощений підхід до корупції як феномену відхилення від суспільних норм, можна віднести дослідників, які формально виступають з позиції і соціології, і економіки, і політології і соціальної антропології. Більшість політологів і соціологів вважає корупцію хворобою суспільств, що розвиваються, спричиненою результатами і проявом незавершеної модернізації і бідності. Представники цієї школи, наприклад, Х. Абуева, Д. Бейлі, Н. Лефф, К. Лейс виступали проти односторонньо негативного підходу до корупції як суспільної патології. Навпаки, вони стверджували, що корупція може виконувати позитивні функції в напрямі інтеграції, розвитку і модернізації суспільств «третього світу». (Leff N., 1964. Economic Development through Bureaucratic Corruption) Становлення ринко-

вих відносини, з одного боку, бюрократизація влади і управління, з іншого, руйнують зв'язки патримоніального характеру і традиційні форми групової солідарності, характерні для доіндустріальних суспільств. Проте в розвинених країнах цей процес є більш тривалим, а замість особистої залежності між індивідами встановилися переважно договірні відносини, регульовані правом. У суспільствах, що форсують модернізацію, а також у країнах, де стан трансформації з різних причин набуває характеру «залежного розвитку» й історично сформоване сильне державне підґрунтя, процес становлення інститутів, властивих модернізованому суспільству, відбувається дуже складно або їх існування є дисфункціональним. Взаємовідносини типу «покровитель – клієнт» є природною формою захисту індивіда в традиційному суспільстві та мають всі шанси зберегтися і в період модернізації. Цей тип взаємовідносин виявляється по-різному та інколи сприймається як корупційний. У розвинених країнах збереження схожих форм особистої залежності, які реалізуються у взаємодії між індивідами і представниками державної влади, чиновниками, означає корупцію інститутів.

Ступінь суб'єктивності і еластичності сприйняття корупції в повній мірі проявляється в запропонованому А.Дж.Ханденхаймером поділі корупції на «білу», «сіру» та «чорну». До категорії «білої» корупції відноситься практика, яку ні громадська думка, ні еліта не вважають незаконною, хоча формально вона є такою. Таке ставлення свідчить про те, що «корупція в цьому своєму вигляді вже стала інтегральною частиною національної культури». Тому те, що вважається корупцією в одній країні (наприклад, в США), в іншій зовсім такою не є (наприклад, в Італії чи Франції). (Мени І., 1997. Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях)

Відмінною рисою «чорної» корупції вважається панівний щодо відповідної практики консенсус, тобто і пересічні громадяни, і еліта одноставно її засуджують та не приймають як таку. Специфічна риса «сірої» корупції полягає у відсутності консенсусу стосовно цього явища: одні вважають його корупцією, інші заперечують її існування. Прикладом може служити практика фінансування політичних партій неортодоксальними методами.

Коротше кажучи, зазначає І.Мені, віднесення якої-небудь дії до корупції «залежить, по-перше, від величини (кількісної або сим-

волічної) порога терпимості суспільства до цього явища; по-друге, від інтенсивності контролю над системою зверху». (Мени И., 1997. Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях). У зв'язку з цим багато аналітиків, не заперечуючи самого факту наявності корупції, вважають, що ступінь розкладу і занепаду етики суспільних і міжособистісних відносин сильно перебільшується засобами масової інформації. Одні факти подаються нарочито перебільшено, інші опиняються в центрі уваги через специфічних особливостей людського сприйняття. Відповідно до концепції представленою А.Дж.Ханденхаймером новий феномен – це не стільки корупція як така, скільки спекуляція на ній. Тому аналізувати слід не саму корупцію, а навколишні її скандали і експлуатацію її в політичних цілях (Мени И., 1997. Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях).

292
— Економічний підхід підкреслює вирішальну роль індивідуальних стимулів, що відображають контекстуальні можливості займатися корупційною діяльністю. Корупція вважається результатом раціонального індивідуального вибору, на його поширення впливають різноманітні фактори. Як і у випадку іншої поведінки, пов'язаної з відхиленням від законів неформальних норм, індивідуальне рішення про участь у корумпованих біржах залежить також від очікуваного ризику бути покараним. У такому підході до «політики як ринку» корупція, як правило, визначається в принципових теоретичних рамках, визначаючи необхідні передумови такого поняття «зловживання довіреної влади», що визначається як соціальна практика. (Theobald R., 1990. Corruption, development and underdevelopment).

На відміну від економічної парадигми, культурологічна парадигма акцентує основну увагу на відмінностях в культурних традиціях, соціальних нормах та цінностях, які формують моральні вподобання людей і враховують їх соціальну та інституційну роль. Етичні стандарти мають велике значення в корупції. Вони є провідними силами, які можуть підштовхнути корумпованого державну чи приватну особу до порушення правових норм.

Хоча соціокультурологічне уявлення про корупцію є предметом цілого ряду досліджень, визначень, що ґрунтуються на суб'єктивних або явно культурологічних умовах порівняно небагато. Більш того, навіть їх автори визнають, що громадська думка, культурні норми

і традиції мають різне значення для різних верств суспільства і по-різному впливають на їх поведінку.

Неоціненний внесок у формування наукового інструментарію вивчення корупції як елемента соціальної дійсності видатного німецького соціолога М. Вебера. М. Вебер при аналізі корупційних явищ в суспільстві зробив спробу піти від верховенства моральних критеріїв при оцінці корупційних процесів в суспільстві. Саме М. Вебер ввів у науковий обіг поняття «толерантний функціоналіст» стосовно відносин між державною і частиною сферою і зробив висновок про функціональність і прийнятності корупції за умови, що вона підсилює позицію еліт, які гарантують прискорення відбуваються в суспільстві змін. Культурна парадигма розглядає корупцію, як дисфункціональне явище в сучасній бюрократії і підпадає під класифікацію латентних функцій і дисфункцій. Корупцію часто розуміють не як сукупність девіантних поведінкових актів, а як систему становлення в суспільстві. Таке, наприклад, визначення, що дається Л. В. Гевелінгом. На його думку, корупція – деструктивна по відношенню до діючих на даній території суспільним нормам і пануючої моралі система соціальних зв'язків, яка характеризується використанням повноважень для одержання матеріальної і (або) нематеріальної вигоди. В рамках даного підходу переважає акцент на владно, управлінському аспекті дослідження корупції. (Роуз-Аккерман С., 1997. Демократия и «великая» коррупция). Політологи говорять про корупцію як про різні способи використання влади і політичний вплив, який чиниться зацікавленими особами, групами, партіями, рухами на політичні процеси в країні. Для них основні причини корупції криються перш за все в політичних структурах, там, де спостерігається нестача демократії. Визнаючи, що і в демократично розвинених державах має місце корупція, вони відзначають, на відміну від недемократичних режимів, вступає в силу система стримувань і противаг, які чітко вироблені в демократичних державах.

293

Більшість з наявних визначень корупції концентруються навколо однієї з трьох категорій: бюрократичний апарат, ринок і суспільний інтерес. Прикладом визначення першої категорії служить визначення корупції, запропоноване Дж. С. Наєм. «Корупція – це поведінка, що відхиляється від того, яке наказано посадовій особі наявними правилами, і обумовлене бажанням отримати матеріальні або статусні переваги для себе, своєї сім'ї або пов'язаної з собою вузької

групи осіб, а також порушують обмеження на втручання з особистих мотивів в відправлення посадових функцій». М. Джонстон бачить привабливість цього визначення у відносній точності критеріїв, підкреслюючи, проте, що правила можуть бути розпливчастими або суперечливими і змінюватися в часі. Крім того, зміна правил може означати не фундаментальний перегляд політики по відношенню до корупції, а, наприклад, прагнення її легітимізувати. Так, колишній президент Філіппін Ф. Маркос змінив деякі статті конституції, щоб легалізувати організоване ним розграбування національного багатства своєї країни. Тому, пише М. Джонстон, «корупція як моральна категорія може не збігатися з тим, як вона трактується згідно з буквою закону, і навпаки, деякі формально незаконні дії можуть мати певні моральні виправдання.

294

До визначень, орієнтованих на специфіку ринкового механізму, відноситься формулювання, запропоноване Дж. Ван Клавереном, який писав, що «корумпований чиновник розглядає свою службу як приватне підприємство, прибутковість якого слід максимально підвищити. Посада стає, таким чином, знаряддям отримання максимального прибутку. Її розміри залежать... від ринкової кон'юнктури і його (чиновника) здібностей знайти оптимальну точку на кривій суспільного попиту». Таке визначення пояснює причини корупції, однак залишає в тіні нематеріальні вигоди (престиж, перспективи політичної підтримки), які можуть виникати з зловживання владою.

Одне з загально визначених визначень корупції належить професорові К. Фрідріху: «Корупція – поведінка, яка не залежить від превалювальних норм (девіантна поведінка), що асоціюється з певною мотивацією, зокрема зі здобуттям особистої вигоди за суспільний рахунок». (*Corruption Concepts in Historical Perspective*) Дж. Най визначає корупцію як «поведінку, яка не залежить від формалізованих публічних обов'язків під впливом приватних (індивідуальних, родинних), матеріальних або статусних цілей» (Шишкарев С.Н., 2009. Соціально-правова сутність ...). Погляд на корупцію як форму девіантності певним чином долає обмеженість правового підходу та дозволяє аналізувати прояви корупції, що не заборонені законом. Культурна парадигма часто досліджує корупцію з позиції системи відносин в суспільстві. Корупція – деструктивна щодо суспільних норм і моралі система соціальних зв'язків, які характеризуються використанням посадових повноважень з метою одержання матері-

альної і (або) нематеріальної вигоди. Дослідники такого підходу розглядають «тіньову» сторону суспільного життя, до якого входить і корупція, стверджує, що тіньові мікро- і макроугоди стають не лише частиною разового компромісу, а елементами значного постійно діючого соціального регулювання і тлумачаться як загально визнана норма, частина повсякденної культури. (Баранов В.М., 2002. Теневое право).

В рамках такого напрямку під корупцією часто розуміють «відмова від очікуваних стандартів поведінки з боку представників влади заради незаконної особистої вигоди». Таке твердження виявляється і занадто вузьким (корупція може бути і в приватних корпораціях), і занадто широким, так як визначення не вказує, в якій сфері діють представники влади, адже відмова від очікуваних стандартів може статися і в побуті.

Парадигма неінституціоналізму «адаптивна для сучасного політологічного аналізу корупційних практик у політиці, позаяк: 1) концептуальна основа інституційної теорії має традиції і водночас відповідна сучасним політичним процесам; 2) він гнучкий, аналізує динамічні, мінливі процеси; 3) функціональний апарат методології неінституціоналізму може використовуватися для вивчення неформальних інститутів, корупційних процесів, інституційних конфліктів тощо. Ще у середині 1990-х років Р. І. Гудін і Х.-Д. Клінгеманну праці «Політична наука: нові напрями» писали, що «сьогодні інституційний підхід домінує в політичній науці в цілому та її окремих субдисциплінах». Для розгляду можливості застосування методології неінституціоналізму до аналізу політичної корупції насамперед необхідне обґрунтування того, що політична корупція може визначатися саме як інститут. (Vanucci D., 2015. Three paradigms for the analysis of corruption) Для цього охарактеризуємо природу політичних інститутів, зокрема неформального типу, з позицій неінституціоналізму. Інститут, зокрема політичний, – центральне поняття неінституціоналізму. Одним із класичних є визначення Д. С. Норта. Інститути визначені дослідником як «правила гри, що складаються з офіційних писаних правил, а також, зазвичай, неписаних кодексів поведінки, що лежать глибше офіційних правил і доповнюють їх». У системі інституцій Д. С. Норт виокремлює: неформальні обмеження (традиції, звичаї, табу); формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти); механізми примусу, які

забезпечують дотримання правил (суди, поліція тощо) (Олсон М., 2008. Возвышение и упадок народов).

Сучасний неоінституціоналізм об'єднує низку теорій: історичний інституціоналізм (Ч.Тіллі, Т. Скокпол), неоінституціоналізм раціонального вибору (К. Шепсл, Е. Остром, Б. Вейнгаст та ін.), нормативний інституціоналізм (Дж. Марч, Й. Олсен), соціологічний інституціоналізм (У. Скотт, Дж. Мейер, П. ДіМаджіо, У. Пауел), теорію інституційних матриць (С. Кірдіна), концепції інституційної динаміки (Д. Норт, С. Гантінгтон, Р. Скаанінг, В. Меркель). Така велика кількість неоінституційних теорій і водночас розуміння усіма ними саме інституту одиницею аналізу дала підстави В. Разумову слушно назвати неоінституціоналізм «пучком теорій». «Неоінституціоналізм є таким підходом до вивчення політики, відповідно до якого соціальні та політичні інститути відіграють визначальну роль у політичному процесі».

296 — Маніфестом цієї новітньої методології була стаття Дж. Марча та Й. Олсена «Новий інституціоналізм: організаційні чинники у політичному житті» (1984). У ній визначено постулати нового підходу: 1) політичні інститути є повноправними творцями політики, люди, які обіймають посади у них, мають власні інтереси. Тут основна увага акцентована на збереженість корупційного прагматизму та рен-тозорієнтованість окремих суб'єктів політики, яка виявляється навіть у державах зі сталими традиціями демократичного врядування; 2) інститути справляють визначальний вплив на політичну поведінку, встановлюючи рамки індивідуального вибору через формування та вираження переваг; 3) усвідомлення громадянами політичних цілей хоча б частково визначається інституційним контекстом. Як бачимо, за Дж. Марчем і Й. Олсеном, неоінституціоналізм інтегрує положення «старого» інституціоналізму та біхевіоризму, поведінці та інституції надає однакової важливості.

Цю думку розвинув Б. Г. Пітерс у дослідженні «Політичні інститути: вчора та сьогодні» (*Démocratie et corruption en Europe*, 1998). Він звернув увагу, що сучасний інституціональний аналіз вивчає радше реальну поведінку, ніж лише формальні, структурні аспекти інститутів. Це, на нашу думку, дуже важливо в контексті вивчення дій суб'єктів політики на предмет їх прозорості, транспарентності. Важливе значення для вивчення політичної корупції має такий напрям інституційної теорії, як історичний інституціоналізм. Він базується

на тому, що історичність є ключовою ознакою інститутів, а суспільний розвиток залежить від початкового інституційного вибору. Цей вибір може бути нормативного або структурного характеру, але неодмінно справляє глибокий вплив на подальші рішення. За визначенням А. Колодій, його суть виражена в гаслі «історія має значення» та в ключовому понятті – «стежка залежності» (Кушнар'єв І.В., 2017).

Останній термін належить Д. Норту, який у праці «Розуміння процесу економічних змін» (2005) розглянув «стежку залежності» як сформовану певну траєкторію розвитку. Згаданий напрям неоінституціоналізму акцентує на тенденції до відтворення певних зразків розвитку, які уже були характерні для певного інституту: «Кожна інституція ніби внутрішньо запрограмована на певні зразки розвитку, що в деяких випадках призводить до нескінченного ланцюга інституційного самовідтворення, який досить важко розірвати» (Кушнар'єв І.В., 2017).

На нашу думку, за допомогою історичного інституціоналізму можна пояснити причини глибокої вкоріненості в окремих суспільствах корупційних практик у всіх сферах життя, зокрема політичній. Історичний неоінституціоналізм підводить ґрунт під розуміння того, чому в одних державах зніційовані антикорупційні реформи зрушують глобальну проблему з корупцією, переводять політику в розряд транспарентної, а в інших – залишаються лише популістськими деклараціями (Політична наука в Україні. 1991-2016, 2016).

Відповідно до цього методологічного підходу уможливується аналіз причин різких коливань певних держав у різноманітних індексах, наприклад, падіння Угорщини, Польщі та інших країн в Індексі сприйняття корупції за останній (2017) досліджуваний Transparency International рік (Системы общегосударственной этики поведения, 2017). Лише представники історичного інституціоналізму «традиційно враховують вплив суспільства та його цінностей на суб'єктів інституційних змін». З таких позицій уможливується аналіз процесів піднесення національних громадянських суспільств в окремих державах, наприклад, Румунії, де громадськість здійснює тиск на державу з метою недопущення реверсу корупційних практик у політиці.

Протилежним прикладом застосування методологічного інструментарію історичного неоінституціоналізму є роль у протидії політичній корупції утисненого владою громадянського суспільства Угорщини, яке упродовж останнього десятиліття поступово позбав-

ляється важелів впливу на владу, що зумовлює згортання громадських антикорупційних ініціатив. Історичний неоінституціоналізм пояснює проблему співвідношення змін і неперервності. Наприклад, чому антикорупційні реформи в одних випадках дають позитивний результат, а в інших – зазнають невдачі. Чому в одних країнах інституційні обмеження коригують поведінку політичних акторів (у нашому випадку – суб'єктів політичної корупції), а в інших – змушують їх пристосовуватися до обмежувальних нововведень, шукати нові правові прогалини, які б уможливили продовження корупційних практик в їх оновлених форматах.

298 — Історичний неоінституціоналізм пояснює реверси політичних процесів: чому попри певні успіхи у боротьбі з політичною корупцією політичні процеси повертаються на стару, проторену протиправну колію. Ще одним напрямом неоінституціоналізму, який може слугувати методологічною основою для вивчення політичної корупції, є соціологічний інституціоналізм, представлений науковими доробками У. Скотта, Дж. Мейера, П. ДіМаджіо, У. Пауелла та ін. Його початковою формою є нормативний інституціоналізм, прихильники якого (Дж. Марч, Й.Олсен) стверджують, що поведінку акторів у рамках інституцій визначає «логіка відповідності».

Іншими словами, ціннісно забарвлені норми та формальні правила інституцій формують дії акторів. Соціологічний інституціоналізм акцентує на значенні контексту та аргументує, що політичні актори не є вільними у своїх діях, позаяк у процесі діяльності стикаються з різноманітними нормативними обмеженнями, які вимушені враховувати. Громадяни як носії певних цінностей і створювані ними інституції «вбудовані» у певний культурний та організаційний контекст (Політична корупція, 2018).

Оскільки в площині нашого аналізу є такі концепти, як «антикорупційна культура», «транспарентна політика», то за допомогою інструментарію соціологічного інституціоналізму уможлиблюється пошук відповідей на питання про причини поширення політичної корупції у певних типах суспільства, з'ясування тих чинників, які сприяють імплементації антикорупційних цінностей у загальну культуру або є перепорою для наповнення аксіологічної системи антикорупційними стандартами поведінки політичних акторів. Елементи культури у соціологічному інституціоналізмі є складовими інститутів, а останні – посередниками між індивідом, з одного боку,

іншими індивідами та суспільством – з іншого. З ідей цього напрямку випливає важливе положення про те, що один інститут у різних культурних контекстах матиме різний смисл.

Як бачимо, неоінституціоналізм зробив крок уперед у тлумаченні сутності політичного інституту. Він відійшов від консерватизму традиційного інституціоналізму, який під політичними інститутами розумів державні установи, політичні організації; саме вони розглядалися визначальними чинниками політичного процесу, від яких була узалежнена як діяльність політичних акторів, так і ефективність, стабільність політичної системи. Погляди неоінституціоналістів відрізняються більш широким тлумаченням поняття «інституція», виявленням «незалежних змінних», які визначають політику та адміністративну поведінку; значну увагу вони приділяють дослідженню неформальної структури політичних інституцій, результатам їхньої діяльності». Саме це важливе в контексті розгляду політичної корупції (Колодій А., 2011).

Дослідження відомих вчених дозволяють зробити висновок, що корупція скорочує економічне зростання і зводить нанівець колишні твердження про те, що корупція є свого роду необхідним ричагом для ділового механізму в економіках, які страждають від наслідків надмірного планування. Прийнято вважати, що корупція виконує, роль своєрідного мастила іржавих шестерень державного механізму («Не підмажеш - не поїдеш»). Насправді справжня роль корупції в тому, що вона веде до ще більшої корозії, деформації державних інститутів, невідворотно і необоротно руйнуючи основи про, суспільство і державу.

Висновки. Політична наука досліджує корупцію крізь призму її наслідків, які деформують політичну організацію суспільства, підбивають демократичні засади. Сучасна політологія звертає особливу увагу на такі форми корупції, як незаконне фінансування політичних партій, парламентські зловживання, торгівля впливом, які й утворюють політичну корупцію. Низова корупція, що характеризується взаємодією чиновників та громадян, є побутовою та позбавлена яскраво вираженого політичного змісту, який характерний для політичної або так званої вершинної корупції. Водночас, будь-яка форма корупції має політичні й передумови, і наслідки. Корупція – яскравий приклад соціальної дисфункції, зумовленої наявністю протиріч між індивідуальними цілями членів соціальної організації і самої органі-

зації, а також між формально-логічною сутністю соціальної організації і її особливостями.

Схильність до корупції або до цілісності не визначається на генетичному рівні або культурному корінні суспільства. Корупція, представляє собою безліч індивідуальних і колективних виборів, соціальних відносин і кругів визнання, структурних соціальних центрів. Парадигми корупції, проаналізовані в статті, показують, як різні «інституційні умови» формують середовище індивідуального вибору. Він охоплює як вертикальне вимірювання формального регулювання, так і механізмів приводу, які здійснюють державний примусовий апарат.

300

— Отже, для того щоб вивчити і осмислити феномен корупції, необхідно встановити певні межі аналізу і розглядати корупцію з позицій соціокультурних умов і факторів, тобто з точки зору різних підходів та парадигм. Крім того, розгляд природи і сутності феномену корупції в рамках парадигм дозволяє досліджувати його зміст в залежності від того, яке місце займає досліджуваний феномен у соціальному бутті людей, у вирішенні їхніх змістовних завдань в різних сферах діяльності, оцінювати його не просто як концепт а як реальне явище об'єктивної соціокультурної дійсності. Іншими словами, феномен корупції реально існує тільки в контексті чинників соціокультурного життя, оскільки культура і є система смислів, що визначають мислення, ціннісні установки, способи самореалізації, провідні переживання, поведінку, стиль життя людей. Як правило, основним фактором зміни культурних парадигм є фактор зміни типів (або способів) рішення життєвих завдань.

Однак нинішній стиль життя і стійкість корупції дозволяють говорити про її системний характер, про її здатність до трансформації і адаптації при зміні поколінь. Тобто корупційне поведіння в ієрархії базових цінностей для рішення проблем суб'єкта займає далеко не останнє місце. Дискусія навколо теми корупції протягом останнього десятиліття ведеться переважно в рамках юридичних, економічних або соціологічних аспектів. В кінці ХХ століття змінилися акценти у теоретикометодологічному інструментарії дослідження корупції, зокрема на міжнародному рівні. Політичні процеси в перехідних економіках та послаблення протистояння між наддержавами сформували умови, за яких міжнародні організації отримали можливість протидіяти корумпованим режимам у країнах, що розвиваються.

Зміна цих акцентів була зумовлена зміною дослідницьких інтересів серед науковців та супроводжувалася зростанням кількості економічних досліджень, в яких відображалася значення сформованих суспільних інститутів для економічного зростання, а також негативний вплив корупції на економічний розвиток в цілому. Генезис і структура корупції в системі державної служби розглядаються або з позицій економічного аналізу, або за допомогою соціологічних опитувань, або в контексті проблем розвитку права. При цьому такі психологічні категорії як цілі, мотиви, цінності, установки, емоції державних службовців виявляються за межами наукового аналізу, що не дає можливість отримати цілісне уявлення про корупцію як про системне явище.

Джерела та література:

1. Андреева И.А., 2007. Социальная адаптация и порядок: коррупция как механизм интеракций в теории социального обмена // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. № 4. С. 189–198.
2. Баранов В.М., 2002. Теневое право. Н. Новгород.
3. Вебер М., 1990. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. М.: «Прогресс».
4. Делла Порта Д., 1997. Действующие лица в коррупции: политические бизнесмены в Италии // Международный журнал социальных наук. № 16. С. 55.
5. Колодій А., 2011. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях / Вісник Львівського ун-ту. Вип. 1. С. 129-139.
6. Кушнарьов І.В., 2017. Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції. Політикус. Вип. 5. С. 16-20
7. Мени И. , 1997. Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях // Междунар. журн. социальных наук. Париж, М. № 16. С. 7-20.
8. Олсон М., 1998. Возвышение и упадок народов: экономический рост, стагфляция, социальный склероз. Новосибирск: ЭКОР. 401 с.
9. Першин Н.И., 2008. Коррупция – теория и жизнь // Известия Волгоградского государственного технического университета. Т. 7. № 5. С. 50–55.

10. Політична наука в Україні, 2016. 1991-2016: у 2 т. Т.1 Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса К.: Паралам. вид-во. 656 с.

11. Порта Д. дела, 1997. Действующие лица в коррупции: Политические бизнесмены в Италии // Междунар. журн. социальных наук. Париж, М. № 16.С. 55-73.

12. Роуз-Аккерман С., 1997. Демократия и «великая» коррупция // Междунар. журн. социальных наук. Париж, М. № 16. С. 75-95.

13. Роуз-Аккерман С., 2003. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. М.

14. Сатаров Г.А., 2003. Некоторые задачи и проблемы социологии коррупции // Социология коррупции: материалы научно-практической конференции. М. С. 32-33.

15. Системы общегосударственной этики поведения: пособие Транспаренси Интернешнл / под ред. Джереми Поупа. М., 2017.

302

16. Шишкарёв С.Н., 2009. Социально-правовая сущность и основные признаки коррупции // Вестник Московского ун-та. № 5. С. 174-179.

17. Bayley D.H.. 1966. The Effects of Corruption in a Developing Nation // Western Political Quarterly. Vol. 19. № 4.

18. Cartier-Bresson J., 1993. Corruption, pouvoir discretionnaire et rents// Debat.- P. N 77.P.26-32.

19. D., Vannucci, A., 2015. Three paradigms for the analysis of corruption. URL: [URL:file:///D:/%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%8B/5468-15637-2-PB%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%8B/5468-15637-2-PB%20(1).pdf)

20. Della Porta, D., J. Font and Y. Syntomer (eds), 2014. Participatory democracy in Southern Europe, Rowman and Littlefield.

21. Friedrich Carl J., 2006. Corruption Concepts in Historical Perspective / Political corruption. A handbook. Edited by A.J. Heidenmeier, V.T. LeVine. New Brunswick, N.J. Oxford.

22. Leff N., 1964. Economic development through bureaucratic corruption // American behavioural scientist. Beverly Hills, N 2. P.8-14.

23. Leyes C.. 2010. What is the Problem About Corruption? // Journal of Modern African Studies. Vol. 3. № 26.

24. Rose-Ackerman S., 1978. Corruption: A Study in Political Economy. N.Y. : Acad. press. XII, 258 p.

25. Theobald R., 1990. Corruption, development and underdevelopment. - Basingstoke; L.: Macmillan. XI, 191 p.

References:

1. Andreeva Y.A.. 2007. Sotsyalnaia adaptatsiia y poriadok: korruptsiia kak mekhanyzm ynteraktsyi v teoryi sotsyalnoho obmena / Y.A. Andreeva, A.M. Anokhyn // Vestnyk Sankt-Peterburhskoho unyversyteta MVD Rossyy. № 4. S. 189–198.

2. Baranov V.M., 2002. Tenevoe pravo. N. Novhorod.

3. Veber M., 1990. Polytyka kak pryzvanye y professiia // Veber M. Yzbrannye proyvedeniia. M.: «Prohress».

4. Della Porta D., 1997. Deistvuiushchye lytsa v korruptsyy: polytycheskye byznesmeny v Ytalyi // Mezhdunarodnyi zhurnal sotsyalnykh nauk. № 16. S. 55.

5. Kolodij A., 2011. Neoinsty`tucionalizm ta jogo piznaval`ni mozhly`vosti v polity`chny`x doslidzhennyax / Visny`k L`vivs`kogo un-
tu. Vy`p. 1. S. 129-139.

303

6. Kushnar`ov I.V., 2017. Neoinsty`tucionalizm yak metodologichna pidvaly`na vy`vchennya neformal`ny`x insty`tutiv: pry`klad polity`chnoyi korupciyi. Polity`kus. Vy`p. 5. S. 16-20

7. Meny Y., 1997. Korruptsiia na rubezhe vekov: evoliutsiia, kryzys y sdvyh v tsennostnykh predstavleniakh // Mezhdunar. zhurn. sotsyalnykh nauk. Paryzh, M. № 16. C. 7-20.

8. Olson M., 1998. Vozvyshenye y upadok narodov: ekonomycheskyi rost, stahfliatsiia, sotsyalnyi skleroz. Novosybyrsk: EKOR. 401 s.

9. Pershyn N.Y.. 2008. Korruptsiia – teoriia y zhyzn // Yzvestiia Volhohradskoho hosudarstvennoho tekhnicheskoho unyversyteta. T. 7. № 5. S. 50–55.

10. Politychna nauka v Ukraini, 2016. 1991-2016: u 2 t. T.1 Politychna nauka: zakhidni trendy rozvytku y ukrainska spetsyfyka / NAN Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzhen im. I.F. Kurasa K.: Paralam. vyd-vo. 656 s.

11. Porta D. della, 1997. Deistvuiushchye lytsa v korruptsyy: Polytycheskye byznesmeny v Ytalyi // Mezhdunar. zhurn. sotsyalnykh nauk. Paryzh, M. № 16.C. 55-73.

12. Rouz-Akkerman S., 1997. Demokratyiia y «velykaia» korruptsiia // Mezhdunar. zhurn. sotsyalnykh nauk. Paryzh, M. № 16. S. 75-95.

13. Rouz-Akkerman S., 2003. Korruptsiia y hosudarstvo. Prychyny, sledstviia, reformy. M.

14. Satarov H.A., 2003. Nekotorye zadachy y problemy sotsyolohyy korruptsyy // Sotsyolohyia korruptsyy: materyaly nauchno-praktycheskoi konferentsyy. M. S. 32–33.

15. Systemy obshchehosudarstvennoi etyky povedeniya: posobyе Transparensy Ynterneshnl / pod red. Dzheremy Poupa. M., 2017.

16. Shy`shkarev S.N., 2009. Socy`al`no-pravovaya sushhnost` y` osnovnye pry`znaky` korrupcy`y` // Vestny`k Moskovskogo un-ta. # 5. S. 174-179.

17. Bayley D.H., 1966. The Effects of Corruption in a Developing Nation // Western Political Quarterly. Vol. 19. № 4.

18. Cartier-Bresson J., 1993. Corruption, pouvoir discretionnaire et rens// Debat.- P. N 77.P.26-32.

19. D., Vannucci, A. 2015. Three paradigms for the analysis of corruption. URL: [URL:file:///D:/%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%8B/5468-15637-2-PB%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%8B/5468-15637-2-PB%20(1).pdf)

304 — 20. Della Porta, D., J. Font and Y. Syntomer (eds), 2014. Participatory democracy in Southern Europe, Rowman and Littlefield.

21. Friedrich Carl J., 2006. Corruption Concepts in Historical Perspective / Political corruption. A handbook. Edited by A.J. Heidenmeier, V.T. LeVine. New Brunswick, N.J., Oxford.

22. Leff N., 1964 Economic development through bureacritic corruption // American behavioural scientist. Beverly Hills. N 2. P.8-14.

23. Leyes C., 2010. What is the Problem About Corruption? // Journal of Modern African Studies. Vol. 3. № 26.

24. Rose-Ackerman S., 1978. Corruption: A Study in Political Economy. N.Y. : Acad. press. XII, 258 p.

25. Theobald R., 1990. Corruption, development and underdevelopment. - Basingstoke; L.: Macmillan. XI, 191 p.